

Lounaismurteiden ja viron monikon genetiivi ja partitiivi

Yhtäläisyyksien vertailua II

Heikki Paunonen

2.

Lounaismurteet ja pohjoisviro kuuluvat niihin itämerensuomalaisiin kieli-
muotoihin, joissa mon. genetiivi on alkuaan muodostettu yksikkövartalosta.
Kummallakin taholla tavataan kuitenkin muototyyppejä, jotka ovat kanta-
suomea myöhemmän kehityksen tulosta. Tarkastelen seuraavassa lounaismur-
teiden *-tten-*päätteisiä mon. genetiivityyppejä sekä niiden virolaisia vastineita.

Nykyisin *-tten-*päätettä tavataan lounaismurteissa mm. seuraavissa tapauk-
sissa: 1) pääpainollisen tavun jäljessä (tässä asemassa *-tten-*pääte on yksinomai-
nen ja se liittyy lähes aina monikkovartaloon); 2) painottoman tavun jäljessä
(*-tten-*päätteen rinnalla on paikoin *-ten-* tai *-jen-*päätettä sekä *jalkain*, *lehmäin*-
tyyppiä); 3) *lammas*, *seiväs* -tyyppisissä supistumanomineissa (rinnalla myös
alkuperäistä *lammasten-*tyyppiä sekä *-ten* tai *-jen* -päätteisiä muotoja); 4) sivu-
painollisen tavun jäljessä (rinnalla paikoin *-ten* tai *-jen* -päätteisiä muotoja sekä
matalain, *vasikkain* -tyyppiä; *-tten* liittyy sekä yksikkö- että monikkovartaloon).
Lisäksi *-tten-*pääte esiintyy alkuaan **-ek* ja **-eh* -loppuisissa nomineissa, nykyi-
sissä lounaismurteissa tavallisimmin monikkovartaloon liittyneenä. Esim.:

1) pääpainollisen tavun jäljessä: Luv *puitte lalvois*, *nüttem peräs* (LA 001: 19);
EurJ *nütten cans*, *muittenčin cans* (SJ 8: 209); PyhR *vührimvuittem bäl*, *nüttem*
bäl, *ümbris päätte* 'päiden ympäri' [huom. yksikkövartalo!] (TY 66: 26, 33);
Hin *teitte varsil*, *nütten cans* (TY 74: 11); Kalan *maitten takän*, *nütten cans* (TY
81: 25, 32); Nous *nütten cans* (TY 37: 15), *tiätte varsil* [huom. yks.vartalo!]
(TY 72: 36); Kus *tikäpuitem bäl* (TY 8: 22), *kaikitte muite* (TY 84: 10); Mas
puitem päl (Marita Haapio 1970, MA); Pai *puitte*, *nütte* (TY 41: 6, 8); Sau
maitte(n), *nütte(n)* (Maila Vehmaskoski 1972, MA); Hali *puitem bäl*, *muitten*
cans (TY 21: 4, 20), *suatten dakka* [huom. yks.vartalo!] (TY 73: 21); Särkisalo
nütte maitte lepitte (TY 52: 25);

2) painottoman tavun jäljessä: *-tten*: Kus *vanhatte halttu* (TY 7: 3), *paikkatte*
nime, *aerotten cans* (TY 8: 20, 23); Nous *laivatten gükkke* (TY 37: 2); Mas *coe-*
ratten cans, *flikkatte*, *ovette välis*, *riukkuttem päl* (Marita Haapio 1970, MA);
MerM *kuivatte(n)*, *leippätte(n)* (M.-B. Rokka 1972, MA); Rym *jalkkätte välis*,
ümbärs sürgätte, *ovëttem bäl* (SJ 5: 243, 244, 246); Pai *flikkatte*, *poikkatte* (SJ 12:

167); Sau *pikatte(n)*, *flikkate(n)* (Maila Vehmaskoski 1972, MA); Hali *poikkaten kans*, *jüvätte(n)* (Marjatta Kapari 1970, MA); Pern *lehmätten cans*, *muijatte* (TY 26: 3, 7); Muurl *kuarmatte* (TY 25: 21) ~ -ten: PyhR *kaurate joukko*, *sënëte viäres*, *härkkäten cans* (TY 66: 20, 26, 45), *järvete* (TY 65: 12), *töletem pääl* (TY 64: 28); KarTl *karjaten cans*, *lehmäte al*, *kärrüte al* (prof. Terho Itkosen mp. 1957) ~ -jen: Sau *hihnajen cans* (Maila Vehmaskoski 1972, MA); Hali *flikkaje*, *härkkäjen kans* (TY 21: 14, 28), *poikkaje(n)* (Marjatta Kapari 1970, MA); Pern *taljajen cans*, *kuappajen kohral* (TY 29: 13, 26), *vanhaje joukos* (prof. Terho Itkosen mp. 1957) ~ -Vin: EurJ *lehmäin cans* (TY 20: 38); Kiuk *flikkain kans* (TY 3: 7); Hali *lahjain kans* (TY 23: 24), *püvarnain kans* (TY 55: 26); Muurl *pikkupoikkai*, *härkkäin cans* (SJ 9: 238, 239);

3) *lammas*, *seiväs*-tyyppiset nominit: -tten: Lait *renkkatten kans* (TY 69: 9); Mas *mustarastattem peljäli* (Marita Haapio 1970, MA); MerM *säppatte(n)* (M.-B. Rokka 1972, MA); Rai *lamppatte* (TY 77: 7); Vel *malttatten* (TY 91: 21); Sau *varkkattem besè* (Maila Vehmaskoski 1972, MA); Hali *kañkkatte(n)*, *viaratte(n)*, *seippätte(n)* (Marjatta Kapari 1970, MA) ~ -s/ten: Kiuk *ratästen cans* (TY 4: 3); Raum *lammaste ala* (LA 003: 10); PyhR *mallaste* (TY 64: 18); Hali *kañkaste(n)*, *viaraste(n)*, *sëväste(n)* (Marjatta Kapari 1970, MA) ~ -ten: PyhR *varittaten cans* 'vartaiden kanssa' (TY 66: 32); Kalan *lamppate rehuks* (TY 82: 16); Miet *mättäte raòs* (Terttu Leppänen 1968, MA) ~ -jen: Sau *leipevarittajem bël* (Maila Vehmaskoski 1972, MA); Hali *kañkkaje(n)*, *viaraje(n)*, *seippäje(n)* (Marjatta Kapari 1970, MA); Kis *varppajem pääl* (TY 45: 12);

4) sivupainollisen tavun jäljessä: -tten: Raum *vasikoitte ala*, *perunitte* (LA 003: 10, 15); Hin *kepägatten gansa* (TY 74: 9); Miet *kamälätte(n)*, *elävitte(n)*, *elükatte*, *elükoitte lairun* (Terttu Leppänen 1968, MA); Kus *soutajitte*, *kakariteni* (TY 8: 23, 28); Mas *harävitten kans*, *assiätten tähre* (Marita Haapio 1970, MA), *mütamitte* (SJ 7: 167), *säränitten cans* (TY 70: 66); MerM *astiätte(n)*, *sopivatte(n)* (M.-B. Rokka 1972, MA); Rai *rikkamatten taik köühemätte*, *tuttavattes tügön* (TY 77: 23, 43); Vel *perünatten cans*, *perünittem pääl*, *torpparitte*, *nelikotten tekëmine* (TY 91: 6, 14, 28); Rym *siläkatten kans* (prof. Terho Itkosen mp. 1957); Pai *katävitten cans* (TY 41: 15); Sau *vainajattem beiv* (Maila Vehmaskoski 1972, MA); Ang *torpparitte* (TY 1: 9); Hali *perunatte(n)*, *perunitte(n)* (Marjatta Kapari 1970, MA) ~ -ten: Kalan *perunite joukko* (SJ 13: 179) ~ -jen: Sau *härökkajen cans* (Maila Vehmaskoski 1972, MA); Ang *elükkajem beräs* (TY 2: 7); Hali *perunaje(n)* (Marjatta Kapari 1970, MA); Pern *isäntäje* (TY 13: 3), *molëmppaje* (TY 27: 6); Uske *elükkajen cans* (TY 88: 2) ~ -Vin: Luv *silakkaim peräs* (LA 001: 14); Eura *pellavaimpuhdistus* (TY 54: 6); PyhR *vasikkain cans* (TY 66: 39); Uske *lusikkain cans* (TY 87: 14); Särkisalo *tavarain cans* (TY 67: 25); SuomJ *elükkain* (TY 61: 3).

Näissä -tten-päätteisissä genetiivityypeissä on kaksi sellaista, joille ei voida osoittaa vertauskohtaa viron murteista. Nämä muototyypit ovat kohdan 2

poikkatten, lehmätten ja kohdan 3 lamppatten, seippätten. Vastineina ei voida pitää esim. viron murteiden *koerlte* 'koirien', *kaerlte* 'kaurojen', (*h*)*eintte* 'heinien' -tyyppisiä muotoja (ks. Kettunen, EKÄH, 3. p., s. 83). Näin ollen lounaismurteiden *poikkatten, lamppatten* -tyypit perustuvat joka tapauksessa omapohjaiseen kehitykseen, ja ne voidaan siksi syrjäyttää seuraavasta tarkastelusta. Kannattaa kuitenkin jo tässä huomata, että *-tten*-päätteen jakauma on lounaismurteissa siis osittain erilainen kuin virossa.

Sitä vastoin pää- ja sivupainollisen tavun jäljessä *-tten* (resp. *-lte*) -päätettä tavataan sekä lounaismurteissa että virossa. Esimerkkejä viron murteista:

1) pääpainollisen tavun jäljessä: Ris *tiette, tüötte*; Kei *töttè ~ töttè*; Juu *lütte ~ lutte*; Kos *moälte*; Rap *mälte, pütte*; Jür *pütte ~ putte*; HJn *suotte*; Äks, Pal, Iis, Hää *puitte*; Trm, MMg *puittè* (Aili Univere, KKIU II s. 97, 101; *-lte*-päätte ei liene missään yksinomainen, *-de*-päätteisistä rinnakkaismuodoista ks. esimerkkejä mainitusta Aili Univeren tutkimuksesta);

2) sivupainollisen tavun jäljessä: Kuu *parematte, isandälte* (~ *parempije*); Hlj *parematte, iluzamatte, laulikkuüte*; VNg *vanemitte* (~ *paremaije*); Lüg *vanemitte, perandälte, vähemitte* (~ *vanemije*); Jöh *parematte ~ paremritte, vanemritte, pakanälte, veravalte* (Elvi Männik, Mitm. genitiiv s. 99—100); Emm *vanamatte, mavalamatte* (~ *räiseppode*); Pha *paramatte, isandälte*; Var *sürematte, parandälte* 'pörandate', *paramatte, paganälte*; Vig *rämälteüte, laulikkuüte*; Mär *tuttavalte, paganälte*; Vän *isandälte, uniikkuüte* (~ *keicemade*) (Männik, mts. 100—103); Hag *nuörematte*; Juu *veiksematte*; HJn *parematte*; Jöe *rumalälte*; JJn *acanalte, tüdrukkuüte*; Ann *kadakkälte, väravalte*; Tür *iluzamatte*; VMr *sadamalte, viikkälte*; VJg *tiënijälte*; Pal *parematte*; Äks *acanalte, melemitte* (Aili Univere, Pöhja-cesti keskmurre s. 54); Trm *parematte, paganälte, pörandälte*; Iis *parematte, vanemalte* (Männik, mts. 106).

Kumpikaan muototyyppi ei palaudu kantasuomeen. Voisi kokeeksi ajatella niiden olevan lounaismurteissa viron perua. *-lte*-päätte on ominainen pääpainollisen tavun jäljessä erityisesti Harjumaan murteille, sivupainollisen tavun jäljessä laajemminkin Pohjois-Viron murteille sekä Koillis-Viron rantamurteille. Olisi luontevaa olettaa *-tten*-päätteisen tyyppin kulkeutuneen näiltä alueilta asutuksen mukana Suomenlahden yli lounaismurteisiin (vrt. Kettunen, SM III B s. 130; Alvre, Morfologis-äännehist. tutk. s. 967, Keel ja Kirjandus 3/1973 s. 162). Toisaalta *-tten*-päätteen yleistymiselle on periaatteessa olemassa itsenäiset edellytykset kaikissa niissä murteissa, joissa tavataan ns. mon. 2. genitiivi. Näissä murteissa ovat **-ek* ja **-eh*-loppuisten nominien mon. genitiivit tavallisesti kehittyneet geminaatta-*t*:lliseksi *kastetten, huonetten* -tyyppiksi, ja tästä asemasta on *-tten*-päätteen otaksuttu yleistyneen muihin asemiin (Ojan-suu, Vir. 1914 s. 120; Rapola, Abraham Kollaniuksen kielestä s. 56, SKH I s. 159, SKÄL s. 121—122; Kettunen, SM III B s. 130; Virtaranta, LYSMÄH I

s. 156 jne.). Näin ollen myös rinnakkaiskehityksen mahdollisuus on otettava huomioon. Asian ratkaisemiseksi on tarpeen selvittää *-tten-*päätteen yleistymisessä vaikuttaneita tendenssejä sekä ilmiön kronologiaa.

Pääpainollisen tavun jäljessä *-tten-*pääte on lounaismurteissa nykyään yksinomainen. Sitä vastoin sivupainollisen tavun jäljessä tavataan myös muita päätevariantteja. Tämä tuntuisi viittaavan siihen, että *-tten-*pääte on ensin yleistetty pääpainollisen tavun jälkeiseen asemaan ja vasta myöhemmin sivupainollisen tavun jälkeen. Mikä olisi sitten ollut se syy, joka on aiheuttanut *-tten-*päätteen yleistämisen aiemman *-den-*päätteen sijaan, ja millaisesta kehityksestä on ollut kyse? Kysymykseen ei näytä löytyvän vastausta, ennen kuin on tarkasteltu vanhan kirjasuomen suhteita.

*-tten-*päätteen runsaaseen esiintymiseen pää- ja sivupainollisen tavun jäljessä on viitannut mm. Martti Rapola »Suomen kirjakielen historiassaan» (s. 159). Huomiota ei ole kuitenkaan kiinnitetty riittävästi siihen, että *-tten-*päätteen yleisyysuhteet pää- ja sivupainollisen tavun jäljessä ovat vanhassa kirjasuomessa olleet aivan erilaiset. Selvittääkseni *-tten-*päätteen esiintymisessä ilmeneviä eroja olen tarkannut erityisesti Finnon, Sorolaisen, Westhin sekä Martin maanlain suomennoksen kieltä. Kaikilla näillä kirjoittajilla *-tten-*päätteen yleisyys vaihtelee selvästi sen mukaan, onko kyseessä pää- vai sivupainollisen tavun jälkeinen asema. Ainoa, jolla *-tten-*päätettä mainittavasti esiintyy pääpainollisen tavun jäljessä, on Finno (hänen Rukouskirjassaan I-tavuisten nominien mon. genetiiveistä noin viidennes on *maitten* (tai *maiten*) -tyyppiä, loput *maidhen*-tyyppiä). Muilla lounaismurteisilla 1500-luvun kirjoittajilla *-tten-*pääte on tässä asemassa hyvin harvinainen; sen sijasta tavataan pääte *-den* (pronominivartaloissa vaihtoehtoisesti *-nen*). Sivupainollisen tavun jäljessä *-tten-*pääte sitä vastoin on huomattavasti yleisempi. Finnolla se on lähes yksinomainen, myös Westhillä ja Sorolaisella se on valtatyyppinä, ja Martillakin sitä esiintyy, tosin vähemmän kuin Finnolla ja Westhillä.

Nykyisten lounaismurteiden kannalta vanhan kirjasuomen edustus on hyvin yllättävä. Olisihan odottanut juuri päinvastaisia yleisyysuhteita. Nähdäkseni vanhan kirjasuomen suhteet todella osoittavat, että 1500-luvulla *-tten-*pääte oli pääpainollisen tavun jäljessä hyvin harvinainen, vasta tähän asemaan yleistymässä. Koska päätteen asema sivupainollisen tavun jäljessä näyttää selvästi vakiintuneemmalta, on varsin äskeitä otaksuttava, että *-tten-*pääte on ensiksi yleistynyt juuri tässä asemassa.

Miten lounaismurteissa nykyisin (lähes) yksinomainen *maitten*, *nitten* -tyyppi on sitten selitettävissä. Sivupainollisen tavun jäljessä *-tten-*päätteellä on ollut hyvät yleistymisedellytykset myös pääpainollisen tavun jälkeen. *Maitten*-tyyppi ei siis sinänsä tuota ongelmaa. Mutta ongelmallista on, miksi *-tten-*pääte on noista ajoin päässyt pääpainollisen tavun jäljessä yksinomaiseksi samalla kun

sivupainollisen tavun jäljessä jo vanhassa kirjasuomessa esiintynyt horjunta on jatkunut näihin päiviin saakka. Synnä lienee 1- ja 3-tavuisten vartaloiden erilainen asema kielen struktuurissa. 1-tavuiset vartalot ovat jossain määrin itsenäinen osa koko taivutustyyppijärjestelmässä, 3-tavuiset vartalot pyrkivät sitä vastoin usein osittain mukautumaan 2-tavuisen taivutukseen. Juuri tällaisesta mukautumisesta on kyse 3-tavuisen vartaloiden *-ten* ja *-jen* -päätteissä sekä *matalain*-tyyppisissä muodoissa.

Lounaismurteiden aineistossa monikkovartaloineen *maitten* on lähes yksinomainen, viroon murteissa tilanne sitä vastoin on jokseenkin päinvastainen. Siellä on selvästi yleisempänä varianttina yksikkövartaloineen *mäitlè* (harvat monikkovartaloiset *maitlè*-tapaukset selittyvät *mäitlè* ja *mäijè* -tyyppien kontaminaatioiksi; ks. Aili Univere, KKIU II s. 101). Vanhassa kirjasuomessa yksikkövartaloineen *mätten* on hyvin harvinainen; ainoa tieto on Pertti Virtarannan Agricolalta mainitsema muoto töteni 'töideni' (Vir. 1951 s. 395). Tämä sopii hyvin yhteen sen kanssa, että 1500-luvulla on yksikkövartaloineen *mäden*-tyyppi ainakin lounaismurteissa jo lähes kokonaan vaihtunut monikkovartaloiseen *maidèn*-tyyppiin.¹ Sitä vastoin *-tten*-päätteen yleistymisen pääpainollisen tavun jälkeen on ollut vasta alullaan. Näin on yksikkövartaloisen *mätten*-tyypin syntymiseltä puuttunut edellytykset, ja monikkovartaloineen *maitten* on puolestaan yleistynyt vasta *mäden* → *maidèn* -muutoksen jälkeen.² Nykymurteista kirjatut *mätten*-tapaukset selittyvät sporadisiksi tilapäismuodosteiksi, aivan samoin kuin samoilta seuduilta tavatut yksikkövartaloiset *süssi* 'syitä', *püssi* 'pyitä' -tyyppiset mon. partitiivitkin (ks. Hahnsson, Suomi II: 7 s. 273). Mikään ei siis viittaa siihen, että lounaismurteiden *maitten*-tyyppiä voisi pitää virolaisperäisenä.

Varsinaiseksi ongelmaksi jää sivupainollisen tavun jäljessä esiintyvä *-tten*-pääte. Tässä tapauksessa lounaismurteiden ja viroon välillä on silmäänpistävä yhtäläisyyttä, joka ilmeisesti on verraten vanhaa. Päätteen esiintymisestä vanhassa kirjasuomessa oli jo puhetta. Vanhassa kirjavirossa *-tten*-pääte tavataan ainakin Thor Hellellä, esim. jummalatte, vannematte (Kurtzgefaste Anweisung zur Ehstnischen Sprache s. 9, 12).

Vanhan kirjasuomen kuvaa mutkistaa sivupainollisen tavun jälkeisten mon. genetiivin päätteiden runsaus ja niiden liittyminen eri vartaloihin. Martti Rapolan esittämän aineiston perusteella voidaan erottaa ainakin 9 genetiivi-

¹ *Mäden*-tyypistä on tietoja vain Agricolalta ja Upsalan evankeliumikirjan katkelmasta (ks. Rapola, SKH I s. 157; Virtaranta, Vir. 1951 s. 396) sekä Martilta (yksinäinen muoto Korkembaidhen syödhen, SKM II s. 135 reunahuom.) ja Ljungolta (ks. Pääkkönen, OSÄH I s. 172; Virtaranta, Vir. 1970 s. 244).

² *Maitten*-tyypin yleistymisen on sitten ollut nopeaa: 1800-luvun lopulla se oli jo kaikkialla lounaismurteissa valtatyyppinä. Ainoastaan Eurajoelta ja Raumalta on tieto *maidèn*-tyypistä (Hahnsson, Suomi II: 7 s. 273 ja II: 8 s. 283). Kolmessasadassa vuodessa *-tten*- ja *-den*-päätteen yleisyyssuhteet ovat siis muuttuneet päinvastaisiksi.

tyyppiä: 1) *pacanadhen* (harvinainen), 2) *wanhimbain*, 3) *molempaidhen*, 4) *Ystäuättes*, 5) *pacanaitten*, 6) *ystäuitten*, *molemitten*, 7) *Pacanoitten*, 8) *epäjumaloidens* (poikkeuksellinen), 9) *Pacanaiten* (jollei yksinäis-*t* ole vain ortografinen pro *-tt-*; SKH I s. 157—160). Vanhaa kirjasuomea kauemmaksi ulottuvia varmoja kriteerejä ei *-tten*-päätteen ikäämiseksi ole. Vanhan kirjasuomen edustus herättää kuitenkin kysymyksen: onko luontevampaa selittää 1500-luvun kirjailijoilla tavattava horjunta lähtemällä vanhasta *-den* ja *-tten*-päätteiden rinnakkaisuudesta sivupainollisen tavun jäljessä vai olettamalla *-tten*-päätteen suhteellisen myöhäistä yleistymistä myös tähän asemaan?

Jos lounaismurteiden *-tten*-päätte oli murteen vanhoja virolaisperuisia aineksia, sen olisi täytynyt kuulua murteeseen jo 1000—1100-luvulla. Tällöin ihmettyttäisi, miten sivupainollisen tavun jäljessä vallinnut vaihtelu *-den* ~ *-tten* olisi voinut säilyä vuosisatoja *-tten*-aineksen yleistymättä myös pääpainollisen tavun jälkeen. Selityksettä jäisi myös se, miksi *-den*- ja *-tten*-päätteen distribuutio sivupainollisen tavun jäljessä on erilainen: Rapolan mukaan *-den* on monikkovartalon jäljessä aivan poikkeuksellinen, *-tten* sitä vastoin hyvin yleinen (SKH I s. 157, 159). Suhde on sitäkin yllättävämpi, kun pääpainollisen tavun jäljessä kehitys on samaan aikaan johtanut *maidhen*-tyyppiin. Näin on 1500-luvun suhteiden vuoksi vaikea pitää *-den* ~ *-tten*-päätteiden vaihtelua kovinkaan vanhana. Lounaismurteiden sivupainollisen tavun jälkeiselle *-tten*-ainekselle on pyrittävä löytämään omapohjainen selitys. Viitteenä on päätteen jakauma: koska *-tten* esiintyy usein monikkovartaloon liittyneenä, on kummankin uudennoksen, *-tten*-päätteen ja monikkovartaloisuuden, alkuperä ja yleistyminen kyettävä perustelemaan yhdessä.

Lounaismurteissa on tapahtunut joukko ääntenmuutoksia, joilla on ollut syvälinen vaikutus murteen taivutusjärjestelmään. Aiemmin oli puhetta siitä, miten pitkien vokaalien lyheneminen on johtanut alkuaan 2-tavuisten nominien ja *lammas*, *seiväs*, *huone* -tyyppisten supistumanominien taivutuserojen hämärtymiseen. Samantapainen kehitys on nähtävissä myös 3-tavuisten nominien ja vokaalivartaloltaan 4-tavuisten **-eh*-nominien kesken. Pitkien vokaalien lyheneminen ei tosin ole vielä sinänsä hämärtänyt olennaisia vartalotyyppi-eroja; suhteet ovat sekaantuneet vasta kun sananloppuinen ja vokaalienvälinen *h* on kadonnut. Ojansuun mukaan *h*:n kato näistä asemista on alkanut jo ennen 1500-lukua, ja esim. Finnolla ja Hemmingillä *h*:lliset muodot ovat jo varsin harvinaisia (LMÄH II s. 93—98, 112); viimeistään näihin aikoihin on lounaismurteissa tapahtunut myös muutos *ht* > *tt* (Ojansuu, mts. 112). Pitkien vokaalien lyheneminen tuskin on kovinkaan paljon vanhempi ilmiö; levikin ja äännehistorian sisäisten kriteerien perusteella se on Terho Itkosen mukaan lounaismurteiden nuorimpia muutoksia (Hist. Aikakauskirja 1972 s. 98—99).

Näiden muutosten seurauksena oli, että vartaloltaan alkuaan 4-tavuisten **-eh*-nominien ja 3-tavuisten ei-supistumanominien taivutus lankesi osittain

yhteen: vrt. *matal(a)* : yks.vart. *matala-*, *enkel(i)* : yks.vart. *enkeli-*, mon.vart. *enkelei-*, *askel* : yks.vart. *askele-*; *kappaleh* : yks.vart. *kappalehe-* : mon.vart. *kappalehi-* → *kappal(e)* : yks.vart. *kappale-* : mon.vart. *kappalei-*. Tästä saattoi seurata myös pitemmälle menevä pyrkimys taivutuksen yhdenmukaistamiseen. Erityisen selvänä tämä tendenssi ilmeni mon. genetiivissä, missä *kappaletten*, *perkeletten* -tyyppisten muotojen rinnalle syntyi *pakanaden*, *pakanain*, *pakanaiden* -tyyppien mallin mukaan *kappaleden*, *kappalein*, *kappaleiden* -tyypit.³ Vaikutus ei jäänyt vain yksisuuntaiseksi. Alkuperäinen *kappaletten*, *perkeletten* -tyyppi säilyi rinnalla ja oli puolestaan päinvastaisten yleistysten lähtökohtana. *-tten*-aineksen yleistyminen *kappaletten*-tyypistä mahdollistui juuri *ht* > *tt* -muutoksen ja *kappalehe-* > *kappale-* kehityksen tapahduttua: *kappaletten*-muoto alkoi jäsentyä *kappale|tten* (ts. yks. vok.vart. + *-tten*, vrt. aiemmin *kappaleh|ten*, ts. kons.vart. + *-ten*). Hyvänä tukena *-tten*-aineksen yleistymisessä ovat lisäksi olleet *nukkunutten*, *oppenutten* -tyyppiset partisiippien mon. genetiivit.⁴

Erisuuntaisten yleistymisten selvittämiseksi on aihetta tarkastella 3-tavuisten *a-*, *ä-* ja *i*-vartaloiden sekä *askel* ja *kappale* -tyyppisten nominien mon. genetiivejä 1500-luvun kirjoittajilla. Lounaismurteisten kirjoittajien ohella on myös Agricola otettu huomioon. Vaikka hänen kielessään on lounaismurteisiin kuulumattomia aineksia, on ilmeistä, että hänen laajassa tuotannossaan myös harvinaiset lounaismurteiset tyypit pääsevät esille.

A. 3-tavuiset *a-*, *ä-*vartalot⁵

1) *pakanaden*: Agricola: mo!embadhen (Teokset I s. 732), Pacanadhen (II s. 266), Auttajadhen (II s. 552), Mwtomadhen (II s. 583); Martti: antaiadhens (SKM II s. 9), candaiadheññ (mts. 65); Westh: Ramattudhen (SKM I s. 175); Ups. ev. fragm.: pakanedhen 'pakanoiden' (Suomi 101 s. 113), lwkittudhen (mts. 110); Finno: vlosualittudhes (Rk. s. 45);

³ Samanlaisia uudismuodosteita syntyi myös tavua lyhemmissä supistumanomineissa, esim. Agricola: hambain 'hampaiden', Wotein 'vuoteiden', ylpein 'ylpeiden', Hemminki: waattein 'vaatteiden', Saerain 'sairaiden' jne. (ks. Rapola, SKH I s. 158). Muodot perustuvat 2-tavuisten nominien mon. genetiivin muodostukseen: vrt. *akkajin* — *hampa/in* (molemmissa on yks. vokaalivartaloon liittyneenä *-in*). Tuntuu anakronistiselta yrittää palauttaa näitä vanhan kirjasuomen muotoja kantasuomeen (esim. < **hampahiden*, **vöteyiden*, Rapola, mp.; < **hampahaden*, Alvre, Morfologis-äännehist. tutk. s. 618, 623; Alvre on tosin viitannut myös 2-tavuisten nominien mahdolliseen vaikutukseen).

⁴ Esim. Agricola: Kirianoppenutten (Teokset II s. 106), nuckunutten (II s. 489), Sorolainen: oppenutten (Postilla I s. 8).

⁵ Ei ole varmaa, kuvastavatko kaikki *-den* tai *-dhen* -päätteiset muodot *-den*-ääntämystä, eikä liioin se, viittaavatko yksinäis-t:lliset muodot *t:hen* vai *tt:hen*. Oheinen tyyppiryhmittely on laadittu ikään kuin kirjoitusasu vastaisi todellisia suhteita; muotojen faktisuus tulee myöhemmin etenkin *-ten*-päätteen osalta puheeksi.

2) *pakanain*: Agricola: Pacanain (II s. 266), Coolluten ia Eleuein (II s. 450), auttaiaín (II s. 493), Epeiupalain (II s. 717); Martti: Corkeimbain (SKM II s. 136), Emändeínsä (mts. 161); Westh: nächtauäin ja näkymättömäin (SKM I s. 173), pphetai 'profecctain' (mts. 175); Sorolainen: Prophetain (Postilla I s. 8);

3) *pakanaiden*: Agricola: Pacanaidhen (II s. 608), Wanhimbaiden (II s. 266), hedhelmeijdhen (I s. 687); Martti: astiaidhen (SKM II s. 89), molembaidhen (mts. 36); Westh: molempaidhen (SKM I s. 35), ystäüäiden (mts. 93);

4) *pakanoiden*: Agricola: Pacanoiden (II s. 372), Epeiupaloidhens (III s. 493);

5) *pakaniden*: Agricola: Pacanidhen Caupungit (II s. 703);

6) *pakanoin*: Agricola: Hongat pite Orientappuroin edheste casuaman (III s. 123);

7) *pakanaten*: Agricola: eleueten ja coolleidhen (I s. 749), Jumalaten (III s. 415);

8) *pakanaiten*: Agricola: Pacanaiten (II s. 310), wäkeueiten (II s. 711); Finno: cadhectiuaiten (Rk. s. 22), hyuäntekieiteni (mts. 21);

9) *pakanoitien*: Agricola: Pacanoitien (II s. 55), Jumaloitien (III s. 331); Westh: värinteckioitien (SKM I s. 138);

10) *pakanitien*: Agricola: Pacanitien (III s. 703), Eleuitien (III s. 462);

11) *pakanattien*: Agricola: hedhelmettens (I s. 617), mwtomattien (II s. 588); Westh: palueliattens (SKM I s. 43), ystäüättes (mts. 87);

12) *pakanaittien*: Agricola: hedhelmeittien (II s. 82), Palueliattien (II s. 711), Wanhimaittien (II s. 679); Martti: pacanaittien (SKM II s. 1), wereiäitien (mts. 59); Westh: palueliattens (SKM I s. 35); Ups. ev. fragm.: hyuästihaisewaittien (Suomi 101 s. 106); Finno: walhelteliattien (Rk. s. 60), pacanaittien (ibid.); Sorolainen: pacanaittien (Postilla I s. a3b);

13) *pakanoitien*: Agricola: Pacanoitien (II s. 354), Jumaloitien (III s. 341); Martti: asiottien (SKM II s. 55); Westh: pacanoitien (SKM I s. 81), wärijn tekijöitte (mts. 107); Finno: capinoitien 'kapinoiden' (Rk. s. 13); Sorolainen: Pacanoitien (Postilla I s. a3a);

14) *pakanittien*: Agricola: mwttamittien (II s. 669), Wanhembittens (II s. 589), Epeiupalittien (III s. 370); Martti: asuittien (SKM II s. 65); Westh: ystäüittien (SKM I s. 81), edesioutuittien ystäüittien (mts. 83); Ups. ev. fragm.: asuittien (Suomi 101 s. 99); Finno: wanhembittien (Rk. s. 46, 70), ystäüittien (mts. 21); Sorolainen: opettaittien (Postilla I s. 16);

15) *jumalten*: Agricola: Jumalten (I s. 227), Epäüumalden (II s. 673).

B. 3-tavuiset *i*-vartalot

1) *enkelein*: Agricola: Engelein ia Inhimisten (II s. 466), Röüerein (II s.

514); Martti: napurein (SKM II s. 63), penningeins (mts. 13); Sorolainen: Cardinaleins (Postilla I s. 8);

2) *enkeliën*: Agricola: Engeliën (I s. 254), foudiën ja Domariën (I s. 657), cumpaniëns (II s. 52);

3) *enkeliðen*: Agricola: Napuriden (I s. 289);

4) *enkeleiðen*: Agricola: Apostoleidhen (II s. 657); Martti: napureidhen (SKM II s. 18), penningeidhen (mts. 81); huom. myös Ups. ev. fragm.: chorintheðe thyiä 'korinttolaisten tykö' (Suomi 101 s. 107);

5) *enkeleitten*: Agricola: Engeleitten (II s. 653), Sangareitten (III s. 495); Martti: napureitten (SKM II s. 87);

6) *enkeleiten*: Agricola: Engeleiten (II s. 633);

7) *enkelitten*: Agricola: Engelitten (II s. 633), pyhein Engelittē (II s. 193); Martti: napuritten (SKM II s. 64), leikaritten (mts. 24); Westh: esielgelitten (SKM I s. 93), Apostolitten (mts. 144); Finno: Engelittes (Rk. s. 57, 73); Sorolainen: Keisaritten (Postilla I s. c1b), Engelitten (mts. 5);

8) *enkeliten*: Agricola: Engeliten (II s. 214), Domariten (III s. 672).

C. *Kappale*-tyyppi

1) *kappaleden*: Agricola: cappaledhen (I s. 486), Cappaleden (II s. 473), Percheleden (II s. 46);

2) *kappalein*: Agricola: Loondocappalein (II s. 413), Perkelein (II s. 478); Martti: Cappalein (SKM II s. 27);

3) *kappaleiðen*: Agricola: cappaleiden (II s. 534), Perkeleiden (II s. 580);

4) *kappalden*: Agricola: Loondocappalden (II s. 676), Taiualisten Capalden (II s. 645);

5) *kappalten*: Agricola: Cappalten (II s. 608); Finno: cappalten (Rk. s. 43), luondocappalten (mts. 57), cappaltein (mts. 86);

6) *kappalehten*: Agricola: taiualisten cappalechten (I s. 516);

7) *kappaletten*: Agricola: caikein cappaletten loija (I s. 726), caikein cappaletten ylitze (II s. 534), loondocappaletten (I s. 846), perkeletten (II s. 113), Perkeletten pämiehen cautta (II s. 200);

8) *kappaleitten*: Agricola: percheleitten (II s. 55);

9) *kappalitten*: Agricola: Perkelitten (II s. 192);

10) *kappaleiten*: Agricola: Perkeleitē hengeit (II s. 703); Westh: cappaleiten (SKM I s. 165);

11) *kappaliten*: Westh: cappaliten (SKM I s. 61);

12) *kappaloitten*: Cod. Ups. B 28: cappaloitten 'kappaleiden' (SKM I s. 60).

D. *Askel, askar, jäsen* -tyypit

1) *askelten*: Agricola: askeltens (I s. 166), tytterten (III s. 224), minun kynelteni (III s. 267); Martti: sisarten (SKM II s. 20);

- 2) *askelden*: Agricola: *askeldens* (I s. 547), *Tyterdhen* (I s. 197);
- 3) *askellen*: Agricola: *cosca hen ascelles ielkin waelda* (I s. 465);
- 4) *askelein*: Agricola: *Candelein* (III s. 286), *heiden Poicains ia Tytterreens* (III s. 370), *Sydhemein* (I s. 397);
- 5) *askelien*: Agricola: *teiden Poicain ja Tytterien* (III s. 127);
- 6) *askelitten*: Agricola: *Tytteritten* (III s. 129); Martti: *manderittein* (SKM II s. 60); Finno: *iäsenittens* (Rk. s. 19, 87);
- 7) *askeliten*: Agricola: *Kyneliten* (I s. 534), *poicains ia Tytteritens* (I s. 137), *Paimeniten* (III s. 588).

Ainciston perusteella voidaan nähdä ainakin seuraavat yleistystendenssit:

1) Alkuperäisten 3-tavuisten vartaloiden pyrkimys mukautua 2-tavuisten taivutukseen. Näin selittyy *pakanain*, *enkelein* -tyyppi (*enkelein* on tosin muodollisesti monikkovartaloineen; se rinnastuu kuitenkin 2-tavuiseen *pappein*-tyyppiin samalla tapaa kuin *a*-vartaloineen *pakanain* *akkain*-tyyppiin). *Pakanaden*, *enkeliiden* edustavat 3-tavuisissa vartaloissa alkuperäistä tyyppiä; *pakanaiden*, *enkeleiden* -muodot ovat puolestaan *pakanain*, *enkelein* ja *pakanaden*, *enkeliiden* -tyyppien kontaminaatioita.

2) *Askel*, *kappale* -tyyppien pyrkimys mukautua 3-tavuisten *a*-, *ä*- ja *i*-vartaloiden taivutukseen. Tuloksena ovat olleet muototyypit *kappaleiden* (kuten *pakanaiden*: yks.vart. + *-den*) sekä *kappalein*, *askelein* (kuten *pakanain*: yks.vok.vart. + *-in*). *Kappaleiden* on syntynyt joko *kappaleden* ja *kappalein* -muotojen kontaminaatiosta tai suoraan *pakanaiden*-tyypin vaikutuksesta. On kuitenkin huomattava, että sekä *kappaleiden* että *enkeleiden* -muodot voivat kielitajussa jäsenyä toisinkin. Paitsi *pakanaiden*-tyypin mukaisiksi ne voidaan tulkita monikkovartalosta + *-den*-päätteestä muodostuviksi. Tämä tulkinta selittää puolestaan Agricolalla esiintyvät poikkeukselliset *pakanoiden*, *Epeiumaloidhen* -tapaukset. Vastaavasti *kappalein*, *enkelein* voi hahmottua paitsi yks.vart. + *-in* (vrt. *pakana/in*) myös mon.vart. + *-n*. Tämä tulkinta on poikkeuksellinen mutta riittää perustelevaan sporadiset *pakanoin*-muodot.

3) Pyrkimys *-tten-* ja *-ten-*päätteen yleistämiseen sivupainollisen tavun jälkeisissä tapauksissa. Alkuaan 3-tavuisten *a*-, *ä*-, *i*-, *o*- ja *u*-vartaloiden jäljessä on mon. genetiivin päätteenä ollut *-den*. Tämän päätteen asema sivupainollisen tavun jäljessä horjui jo vanhimpien kirjailijain kielessä. Painottoman tavun jäljessä *-den* oli (lähes) kokonaan kadonnut, ja kato oli pyrkinyt leviämään myös sivupainollisen tavun jälkeen. Täysin kivutonta ei *pakanain*, *elävään*, *enkelein* -tyyppisten katomuotojen yleistymisen ole kuitenkaan ollut. Vaikeutena on ollut muodollisesti monikkovartaloinen *enkelein*-tyypin asema. 2-tavuisella

pappein-tyypillä on alun perin ollut tukeaan *e*-vartaloinen *kivein*. 3-tavuisella *enkelein*-tyypillä ei vastaavaa tukea ole ollut. Vasta *askelein*, *kappalein* -tyyppisten mukautumamuotojen syntyminen on saattanut jossain määrin tukea *enkelein*-muodon asemaa. Nämäkin muodot ovat kuitenkin *pakanain*, *enkelein* -tyypin vaikutuksesta syntyneinä suhteellisen myöhäisiä; näin myös tämä tuki jää vähäiseksi, ja 3-tavuisen *enkelein*-muodon monikkovartalaisuus on saatettu kokea häiritseväksi. Osoittaa l. kohdassa mainitun yleistystendenssin voimaa, että *enkelein*-tyyppi on kaikesta huolimatta verraten yleinen vanhassa kirjasuomessa.

3-tavuisten vartaloiden mon. genetiivin muodostukseen huonosti sopiva *enkelein*-tyyppi on ilmeisesti pian synnyttyään pyritty korvaamaan vähemmän häiritsevällä tyyppillä. Vaihtoehdon löytyminen ei kuitenkaan ole ollut helppoa. 2-tavuisissa *i*-vartaloissa esiintyy vanhassa kirjasuomessa yleisesti vaihtelua *syntein* ~ *syntien* (esim. Westh: *syndein*, SKM I s. 139, 183 ~ *syndien*, mts. 135, 179). *Syntien*-muotoa vastaava 3-tavuinen *enkeliën* ei olisi kuitenkaan sopinut järjestelmään juuri paremmin kuin *enkeleinkään* (*enkeliën* onkin vanhassa kirjasuomessa harvinainen). 3-tavuisten *a*-, *ä*-, *o*- ja *u*-vartaloiden alkuperäiset *-den*-päätteiset genetiivit edustuvat nimittäin 1500-luvulla *pakanaden*, *pakanain* tai *pakanaiden* -asuisina, eivät koskaan *pakana-en*, *elävä-en* -asussa. Myös *enkeliën* jäisi näin 3-tavuisa aivan yksinäiseksi. Ei liioin *enkeliiden* ole voinut tulla kyseeseen *enkelein*-muodon vaihtoehtona; ovathan *pakanain*, *enkelein* -muodot syntyneet horjuttamaan alkuperäisen *pakanaden*, *enkeliiden* -tyypin asemaa. Paluuta *enkeliiden*-tyyppiin ei siis enää ole ollut.

Ratkaisuna on ollut kokonaan uuden päätteen yleistäminen 3-tavuisissa *i*-vartaloissa. Tällöin on luontevasti ollut tarjolla *kappaletten*-tyypin *-tten*-aines. Onhan *kappale*-tyyppiä ja 3-tavuisia *i*-vartaloita ollut jo yhdistämässä samankaltainen monikkotaivutus. Vielä tärkeämpi seikka on varmaan ollut mon. genetiivissä esiintynyt rinnakkaisuus *enkelein* — *kappalein*. *Kappalein*-muodon vanhana varianttina on ollut *kappaletten*, ja se on puolestaan ollut suoranaisena mallina *enkelein*-muodon vaihtoehdoksi syntyneelle *enkeliitten*-tyypille. Tämä selittää *-tten*-päätteen huomattavan yleisyyden nimenomaan *i*-vartaloiden mon. genetiivissä. Samalla on nähtävissä vanhan järjestelmän heikko kohta, joka on ensimmäisenä pettänyt. Näin selittyy myös se, miksi *-tten*-aines on yleistetty juuri sivupainollisen tavun jälkeen.⁶

⁶ Aiemmin on Setälästä lähtien *-tten*-päätteen yleistäminen pyritty selittämään kontaminaatiosta *vätellen* + *vätteiden* liikkeelle lähteneeksi (YSÄH s. 75). *Vätteiden*-tyyppi on 1500-luvun kirjasuomessa kuitenkin hyvin harvinainen. Paremman selityksen on esittänyt Paul Alvre otaksuessaan kontaminaation lähtökohdaksi muotoja *vätellen* ja *vättein*, jotka molemmat ovat kyllin yleisiä vanhassa kirjasuomessa (Morfologis-äännehist. tutk. s. 624). Tältäkin oletukselta samoin kuin ylimalkaan siltä ajatukselta, että *vätteitten*-tyyppi olisi ollut *-tten*-päätteen yleistäksen lähtökohdana, vie kuitenkin pohjaa *vätteitten*-tyypin harvinaisuus 1500-luvun kirjoittajien kielessä. (Huom. kuitenkin Agricolalla esiintyvät *Lambaiten*, *Puclaiten*, *coolluiten*-muodot; III s. 234, 370, 747. Tyyppillisempi on esim. Finnon edustus: *Kuningaittein* mutta *Sairastein*; Rk. s. 58, 60.)

Kappaletten, enkelitten -tyyppien mukaisesti *-tten*-päätte on sitten yleistetty muihinkin 3-tavuisiin vartaloihin (tyypit *pakanatten, elävätten*). Vanhemman *kappaletten*- ja myöhemmän *kappalein*-muodon kontaminoituessa on syntynyt uusi *kappaleitten*-tyyppi. Se on puolestaan ollut mallina *enkeleitten*-muodolle. Sen mukaan, onko *kappaleitten*-muoto hahmottunut kielitajussa kontaminaatioksi *kappalein* + *-tten* (alkuperäinen hahmotus) vai monikkovartalosta ja *-tten*-päätteestä koostuvaksi (myöhempi hahmotus), ovat tuloksena olleet edelleen muototyypit *pakanai|tten, elävi|tten* (kontaminaatio) ja *pakanoi|tten, elävi|tten* (mon.vart. + *-tten*).

Alkuperäisiä suhteita on lisäksi hämmäntänyt *kappale* ja *askel* -tyyppisten vartaloiden sekaantuminen. Alkuaan yhteen lankeaminen on koskenut vain yks. vokaalivartalaisia muotoja; myöhemmin se on kuitenkin levinnyt myös yks. nominatiiviin ja partitiiviin sekä mon. genetiiviin ja monikkovartalon muodostukseen.⁷ Näiden taivutustyyppien sekaantumisesta selittyvät muodot *kappalitten, askelitten*. Vartalotyyppien yhteenlankeaminen ei ole jäänyt tähän. Lounaismurteiden loppuheitto on aiheuttanut sekaannusta alkuaan vokaaliloppuisten *a-*, *ä*-vartaloiden ja konsonanttiloppuisten *askel, askar* -tyyppisten nominien kesken; tähän sekaannukseen on osallistunut myös sekundaaristi vokaaliloppuinen *kappale*-tyyppi. Vartalotyyppien yhteenlankeaminen on ilmennyt lähinnä *askel, kappal* -tyypin osittaisena mukautumisena *a-*, *ä*-vartaloiden taivutukseen.⁸ Mon. genetiivissä on tullut kyseeseen myös vastakkainen vaikutussuunta: *kappalitten, askelitten* -tyyppiset muodot ovat osaltaan edistäneet *-tten*-päätteen yleistymistä lyhyt-*i*:llisen monikkovartalon jälkeen *matalit-ten, elävitten* -tyypeissä.

Askelten-tyypin *-ten*-aineksen yleistymisen seuraaminen on vaikeampaa. Aina ei ole pääteltävissä, tarkoittaako yksinäis-t:llinen kirjoitustapa *t:tä* vai *tt:tä*. Yksinäis-t:llisiä muotoja on kuitenkin siksi runsaasti, että niiden olettaisi ainakin jossain määrin kuvastavan todellista ääntämystä. Periaatteellisesti *-ten*-päätteen yleistymisessä kuvastuvat samat tendenssit kuin edellä *-tten*-päätteen yhteydessä.

Askel|ten-tyypin *-ten* on yleistetty yksikkövartalon jälkeen; tuloksena ovat olleet muodot *pakanaten, enkeliten*. Vielä selvemmin *askelten*-muodon vaikutus

⁷ Esim. Agricola: palio perkelie (pro *perkeleitä*; II s. 113), Perkelitten (pro *perkeleitten*; II s. 192); Martti: manner (SKM II s. 64) mutta manderett (pro *mannerä*; mts. 131), askele (pro *askel*; mts. 63), askare (pro *askar*; mts. 47); Finno: Colmas cappel (pro *kappale*; Rk. s. 70), cappelten (mts. 43); Sorolainen: Cappale (Postilla II s. 736) mutta opin cappalisa (pro *kappaleisa*; Postilla I s. 8), se sama Työ ia Askare (pro *askar*; Postilla II s. 150), töistä ja askareista (pro *askarista*; Postilla II s. 471).

⁸ Tämäkin sekaannus on vanha. Esim. Cod. Ups. B 28: cappaloitten (pro *kappaleitten*; SKM I s. 60); Finno: Adamin käskit miehen töitä, Evan waimon askaroita tekemän (Rk. s. 214); Sorolainen: käydä ja ascaroita tehdä (Postilla I s. 1168); Raamattu 1642: hänen ascarans, asians ja tecons (Viis. 13: 9).

näky *jumalten*-tapauksessa. *Pakanaten*, *enkeliten* ja *pakanain*, *enkelein* -tyyppien kontaminaatioita ovat puolestaan *pakanaiten*, *enkeleiten*. Aivan samoin kuin *kappaleitten*, *enkeleitten* on myös *enkeleiten* kaksihakmotteinen; kontaminaatiotulkinnan ohella on myös jäsenys mon.vart. + *-ten* mahdollinen. Tämän tulkinnan seurausta ovat *pakanaiten*, *pakaniten* -tyypit. *Askeliten*-tapauksessa on *askelten*-muodon *-ten* liittynyt monikkovartaloon (vrt. edellä *askelitten*). *Askel* ja *kappale* -vartaloiden sekaantuminen näkyy jälleen *kappaliten*, *kappaleiten* -muodoissa. *Askelten*-muodon vaikutus *kappale*-tyypin taivutukseen ilmenee myös *kappalten*-muodossa.

Vanhan kirjasuomen monimuotoinen edustus selittyy siis muutaman harvan yleistystendenssin aiheuttamaksi. Genetiivityyppien runsauden syynä on useiden alkuaan erilaisten vartalotyyppien (osittainen) yhteenlankeaminen, kaksitulkinnaisten muotojen lukuisuus sekä eri suuntaan vetävien tendenssien samanaikaisuus. Esim. 3-tavuisissa *a-*, *ä*-vartaloissa vartalotyyppin oma kehitys olisi johtanut vain muotoihin *pakanaden*, *pakanain*, *pakanaiden* ja niiden keskinäiseen kilpailuun. Kuitenkin *-tten-* ja *-ten-*päätteen irtoaminen *kappaletten*, *askelten* -tyypeistä ja liittyminen eri vartaloihin ja aiempiin genetiivimuotoihin mutkisti tilannetta melkoisesti myös *a-*, *ä*-vartaloissa. Vastaavasti *a-*, *ä*- ja *i*-vartalot pyrkivät vaikuttamaan *kappale* ja *askel* -tyyppien taivutukseen ja johtivat osaltaan uusien muototyyppien syntyyn. Eri-ikäisten muotojen kontaminoituminen uusiksi muototyypeiksi on yhä kirjavoitunut kuvaa. Osa syntyneistä muototyypeistä on ollut kaksijäsenisiä. Niiden vaikutus näkyy ennen kaikkea monikkovartaloisten muototyyppien yleistymisenä. Koska ratkaisevia kaksijäsenisiä muotoja olivat juuri *-tten-*päätteiset *kappaleitten*, *enkeleitten* -tyypit, on myös ymmärrettävissä, miksi *-tten-*pääte ja monikkovartalo ovat yleistyneet sivupainollisen tavun jäljessä yhtäaikaan.

Näin myös lounaismurteiden *-tten-*päätteiset mon. genetiivimuodot osoittautuvat virolais-suomalaisia kosketuksia huomattavasti myöhemmiksi kehittymiksi. Kronologiset seikat, ennen muuta vokaalien välisen *h*:n kadon ja *ht* > *tt* -muutoksen ajankohta ajoittavat *-tten-*päätteen yleistymisen lähinnä 1500-luvulle, joskin kehitys lienee eri puolilla lounaismurteita tapahtunut osin eri aikaan (vrt. esim. Finnon ja Martin edustusta). 1500-luvun kirjasuomi kuvastaa tässä valossa vaihetta, jossa erisuuntaisten yleistystendenssien vaikutus on ollut vahvimmillaan. Myöhemmin tilanne on jonkin verran tasaantunut: vanhinta kantaa edustava *pakanaden*-tyyppi sekä kontaminaatio *pakanaiden* ovat kadonneet; *-tten-*päätteen kanssa aluksi kilpaillut *-ten* on puolestaan joutunut antamaan periksi geminaatta-*t*:lliselle tyyppille. Jäljelle on kuitenkin jäänyt kaksi keskenään kilpailevaa tendenssiä: pyrkimys *-tten-*päätteen yksinomaistamiseen sivupainollisessa asemassa (myöhemmin myös pääpainollisen *maitten-*

tyypin tuen turvin) sekä 3-tavuisten vartaloiden pyrkimys mukautua 2-tavujen taiputukseen. Näiden kahden tendenssin ristiveto on aiheuttanut lounaismurteissa poikkeuksellisen pitkään jatkuneen vaihtelutilanteen, jonka lopullinen tasoittuminen ei ole näköpiirissä.

L Ä H T E E T

Aineskokoelmista käytetyt lyhenteet on mainittu kirjoituksen 1. osassa (ks. Vir. 1973 s. 336 ja 337). Painetuista lähteistä on käytetty vakiolyhenteitä. Lisäksi on viitattu seuraaviin käsikirjoitteisiin:

- ALVRE, PAUL Morfologis-äännehistoriallinen tutkimus monikkovartalon muodostuksesta suomessa verrattuna sukukieliin. Tartto 1965. (Säilytteillä Tartton valtionyliopiston suomalais-ugrilaisten kielten laitoksessa.)
- EKMAN, ERIK EMIL Syntymäpitäjäni Kaarinan eli Nummen kielimurteesta. (Ei vuosilukua. Säilytteillä Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa.)
- KASK, ANN Kuusalu Pärಿಸ്പേä murraku häälikulugu. Tartto 1972. (Säilytteillä Tartton valtionyliopiston viron kielen laitoksessa.)
- MÄNNIK, ELVI Mitmuse genitiiv eesti murdeis. Tartto 1954. (Säilytteillä Tartton valtionyliopiston viron kielen laitoksessa.)
- PARONEN, JUHANI Etelähämäläisten murteiden kielimaantiedettä. Helsinki 1971. (Säilytteillä Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa.)
- UNIVERE, AILI Põhja-Eesti keskmurre. II. Morfoloogilisi peajooni. Tallinna 1955. (Säilytteillä Tallinnan Keele ja Kirjanduse Instituutin murrejaoksessa.)

Genitiv und Partitiv Pl. in den finnischen Südwestdialekten und im Estnischen

Vergleich der Übereinstimmungen II

Heikki Paunonen

Der Gen.Pl. in den fi. Südwestdialekten und im Nordestnischen ist zurückzuführen auf den singularstämmigen Genitiv im Späturfi. (den sog. 2. Gen.Pl.: z.B. *mäden, *kalađen, *harakaden). Auf beiden Seiten begegnen jedoch Formtypen, die das Ergebnis einer späteren Entwicklung sind. Der Aufsatz behandelt die Genitive Pl. auf *-tten* und ihre estnischen Entsprechungen.

Heute begegnet die Endung *-tten* in den Südwestdialekten u.a. in folgenden Fällen: 1. nach der hauptbetonten Silbe (*maitten*, okkas. *mätten*), 2. nach der unbetonten Silbe (*poikkatten*, *poikkitten*), 3. in Kontraktionsnomina vom Typ *lammas*, *seiväs* (*lamphatten*), 4. nach der nebenbetonten Silbe (*perumatten*, *perunitten*).

Für Punkt 1 und 4 lässt sich eine Entsprechung aus den estnischen Dialekten anführen (gew. *mättè*, selt. *maittè*; *vanemätte*, *vanemütte*). Die Verteilung der Endung *-tten* ist in den Südwestdialekten also teilweise eine andere als im Estnischen. In den estn. Dialekten begegnet die Endung *-hte* nach der hauptbetonten Silbe bevorzugt in Harrien, nach der nebenbetonten Silbe auch verbreiteter in den nordestn. Dialekten sowie in den Küstendialekten von Nordostestland. U.a. Lauri Kettunen und Paul Alvre haben angenommen, dass der Typus mit der Endung *-tten* gerade aus diesen Gegenden mit der Besiedlung über den Finnischen Meerbusen in die Südwestdialekte gelangt sei.

Andererseits existieren selbständige Voraussetzungen für die Verallgemeinerung der Endung *-tten* in all jenen Mundarten, wo es ursprünglich einen 2. Gen. Pl. gegeben hat. In diesen Mundarten haben sich die Genitive Pl. der auf **-ek* und **-eh* ausgehenden Nomina normalerweise zum Typ *kastetten*, *huonetten* mit Geminata-*t* entwickelt (urspr. **kastekten*, **hönehten*). Auch die Möglichkeit einer Parallelentwicklung muss also berücksichtigt werden. Zur Klärung der Frage hat der Verf. die bei der Verallgemeinerung

der Endung *-tten* wirksamen Tendenzen sowie die Chronologie der Erscheinung vor allem vom Standpunkt der Südwestdialekte her untersucht.

Nach der hauptbetonten Silbe erscheint in den fi. Südwestdialekten heute ausschliesslich die Endung *-tten*; nach der nebenbetonten Silbe dagegen treten auch andere Endungsvarianten auf (u.a. die Typen *peruniten*, *perunajen*, *perunain*). In der finnischen Schriftsprache des 16. Jh. lagen die Verhältnisse anders. Die Endung *-tten* war nach der hauptbetonten Silbe sehr selten, sie war in dieser Stellung deutlich erst im Kommen. Der Typus *maitten* der Südwestdialekte kann also nicht sehr alt sein und man kann ihn nicht mit dem Typus estn. *mättè* verbinden.

Nach der nebenbetonten Silbe ist die Endung *-tten* auch bei den ältesten Autoren im Südwestdialekt bemerkenswert allgemein (daneben stehen jedoch u.a. die Typen *pakanaden*, *pakanain*, *pakanaidhen*). Entsprechende auf *-tte* endende Formen treten auch in der alten estn. Schriftsprache auf (u.a. in der Grammatik von Thor Helle). Wenn die Endung *-tten* in den Südwestdialekten in der nebenbetonten Stellung zu den alten Elementen estnischen Ursprungs gehörte, hätte sie jedoch bereits im 11.—12. Jh. zu der Mundart gehören müssen. Dies würde aber andere Erklärungsschwierigkeiten mit sich bringen: wie hätte der Wechsel *-tten* ~ *-den* Jahrhunderte nach der nebenbetonten Silbe erscheinen können, ohne dass sich die Endung *-tten* auch nach der hauptbetonten Silbe durchsetzte?

Verf. sucht auch die Endung *-tten* nach der nebenbetonten Silbe als eigenständige Entwicklung in den Südwestdialekten nachzuweisen. Eine wichtige Rolle spielt das Genitivmaterial der alten finnischen Schriftsprache, das für die dreisilbigen *a-*, *ä-* und *i-*Stämme sowie für Wörter vom Typ *askel*, *kappale* angeführt wird.

Bis zum 16. Jh. vollzogen sich in den

Südwestdialekten eine Reihe von Lautwandel, die sich auch in der Nominalflexion widerspiegelten. Zu diesen Veränderungen gehört u.a. die Kürzung der langen Vokale in den nichtersten Silben, der Schwund des wortauslautenden *h* sowie der Wandel *ht* > *tt*. Im Gefolge dieser Veränderungen ist die Strukturgestalt der dreisilbigen *a*-, *ä*- und *i*-Stämme sowie der Wörter vom Typ *askel*, *kappale* in vielen Flexionsformen zusammengefallen: vgl. *matal(a)* 'flach': Sg.Stamm *matala*-, *enkel(i)* 'Engel': Sg.Stamm *enkel*-, Pl.Stamm *enkelei*-, *askel* 'Schritt': Sg.Stamm *askele*-, *kappal(e)* (< **kappaleh*) 'Stück': Sg.Stamm *kappale*- (< **kappalehe*-): Pl.Stamm *kappalei*- (< **kappalehi*-).

Hieraus konnte auch ein weitergehendes Streben nach Vereinheitlichung der Flexion aller dreisilbigen Stämme folgen. Ferner ist der Einfluss der zweisilbigen Stämme zu berücksichtigen. Aufgrund der finnischen Schriftsprache des 16. Jh. lassen sich die drei folgenden Verallgemeinerungstendenzen erkennen:

1. Das Streben der ursprünglichen dreisilbigen Stämme, sich der Flexion der zweisilbigen Stämme anzugleichen: z.B. *pakanain*, vgl. *kanain*, *enkelein*, vgl. *pappein*; ausserdem entstanden die Kontaminationen *pakanaden* + *pakanain* → *pakanaiden*, *enkeliden* + *enkelein* → *enkeleiden*.

2. Das Streben der Typen *askel*, *kappale*, sich der Flexion der dreisilbigen *a*-, *ä*- und *i*-Stämme anzupassen: z.B. *kappale|den*, vgl. *pakana|den*, *kappale|in*, vgl. *pakana|in*; ferner entstand die Kontamination *kappaleden* + *kappalein* → *kappaleiden*. Die Typen *kappaleiden*, *enkeleiden* waren jedoch zweigegliedert: entweder

kappaleden + *kappalein* oder Pl.Stamm + *-den*. Nach der letzteren Gliederung entstand der neue Typus *pakanoiden*.

3. Die Verallgemeinerung der Endung *-tten* aus dem Typus *kappaletten*. Der ursprüngliche Gen.Pl. lautete **kappalehten* (Kons.Stamm + *-ten*), woraus nach dem Wandel *ht* > *tt* dann *kappaletten* wurde. Gleichzeitig vollzog sich eine neue Gliederung: *kappale|tten* (Vok.Stamm Sg. + *-tten*). Von hier aus wurde die Endung *-tten* in den übrigen dreisilbigen Stämmen verallgemeinert; vermittelnd wirkte hier z.B. das Verhältnis *enkelein* ~ *x* = *kappalein* ~ *kappaletten*, woraus *x* = *enkelitten* (Sg.Stamm + *-tten*). Dementsprechend erhielt man auch von den *a*-, *ä*-Stämmen den Typus *pakanatten*, *elävätten*. Ferner entstand durch Kontamination der Formen *kappalein* und *kappaletten* der Formentypus *kappaleitten* (desgleichen *enkelein* + *enkelitten* → *enkeleitten*). Die Formen *kappaleitten*, *enkeleitten* waren wiederum zweigegliedert: entweder *kappalein* + *kappaletten* oder Pl.Stamm + *-tten*. Nach deren Muster entstanden die neuen Formentypen *pakanaitten* (Kontamination *pakanain* + *pakanatten*) und *pakanoitten*, *pakanaitten* (Pl. Stamm + *-tten*).

Der Einfluss dieser Verallgemeinerungstendenzen ist in der Sprache der Autoren des 16. Jh. am stärksten; bei den dreisilbigen *a*-, *ä*-Stämmen z.B. lassen sich 15 Genitivtypen unterscheiden. Später glich sich die Situation etwas mehr aus. Auch die pluralischen Genitivformen mit *-tten*-Endung nach der nebenbetonten Silbe können also in den finnischen Südwestdialekten nicht als aus dem Estnischen kommend angesehen werden.